

MAÜ
PRESS

Artuklu

Şark'ı Garb'a Tanıtmak: Mehmet Ali Aynî'nin "Celâleddin Devvânî'nin Fikriyatı Üzerine Bir İnceleme" Başlıklı Makalesi Üzerine Birkaç Not

Aynur Singin | [0000-0003-1592-9958](https://orcid.org/0000-0003-1592-9958) | temuralayaynur@yahoo.com.tr

Dr. | Milli Eğitim Bakanlığı | Türkiye

<https://ror.org/00jga9g46>

Atıf: Singin, Aynur. "Şark'ı Garb'a Tanıtmak: Mehmet Ali Aynî'nin "Celâleddin Devvânî'nin Fikriyatı Üzerine Bir İnceleme" Başlıklı Makalesi Üzerine Birkaç Not", *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 254-271. <https://10.34247/artukluakademi.1550725>

Öz: Bu makale, Mehmet Ali Aynî'nin "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" (1931) başlıklı makalesinin tarihsel arka planını ve müellifinin benimsediği temel yaklaşımı retrospektif yöntemle incelemektedir. Bu çerçevede ilk olarak Aynî'nin Devvânî öncesi çalışmalarının tarihsel arka planına referansta bulunarak, mezkûr makalenin müellifin "Türk Azizleri" adlı projesinin bir parçası olduğu gösterildi. İkinci olarak Aynî'nin makalesini Fransızca kaleme almaya sevk eden âmiller mercek altına alınarak Batı ilim çevreleriyle kurduğu iletişim araçlarına ve entelektüel ağlara yer verildi. Son olarak Aynî'nin biyografi yazıcılığı projesi kapsamında yeniden inşa ettiği melez özneler hakkında bir takım tespitlerde bulunularak Devvânî hakkındaki çalışmaları hakkında ihtiyatla yaklaşılması gereken noktalar detaylandırıldı. Böylelikle çalışmamız neticesinde Aynî'nin Doğu'nun (Şark) Türk-İslâm mütefekkirlerini Batı'ya (Garp) tanıtmak amacıyla makalesini Fransızca kaleme aldığı, vahdet-i vücûd düşüncesini savunmak ve Kemalist tarih yazımına muhalefet etmek amacıyla biyografik yöntemi araçsallaştırdığı tespit edildi. Son olarak çalışmamızın ek kısmında müellifin mezkûr makalesinin Türkçe çevirisine yer vererek ilgili literatüre katkı sunmak amaçlandı.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Çağdaş İslam Düşüncesi, Felsefe, Mehmet Ali Ayni, Biyografi, Celâleddin ed-Devvânî.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	16.09.2024
Kabul Tarihi	24.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Introducing the East to the West: A Few Notes on Mehmet Ali Ayni's Article titled "A Study on Jalâl al-Dîn Dawwânî's Ideas"

Aynur Singin | [0000-0003-1592-9958](tel:0000-0003-1592-9958) | temuralayaynur@yahoo.com.tr

Dr. | Milli Eğitim Bakanlığı | Türkiye

<https://ror.org/00jga9g46>

Citation: Singin, Aynur. "Introducing the East to the West: A Few Notes on Mehmet Ali Ayni's Article titled "A Study on Jalâl al-Dîn Dawwânî's Ideas"", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 254-271. <https://10.34247/artukluakademi.1550725>

Abstract: This article examines the historical background of Mehmet Ali Ayni's article "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" (1931) and the basic approach adopted by its author is a retrospective method. In this framework, firstly, by referring to the historical background of Ayni's pre-Dawwânî works, it was shown that the aforementioned article was part of the author's project titled "Turkish Saints". Secondly, the factors that prompted al-Ayni to write his article in French were analyzed, and the means of communication and intellectual networks he established with Western scholarly circles were analyzed. Finally, some observations were made about the hybrid subjects Ayni reconstructed within the scope of his biographical project and the points that should be approached with caution about his work on Jalâl al-Dîn Dawwânî were elaborated. Thus, as a result of our study, it was determined that Ayni wrote his article in French in order to introduce the Turkish-Islamic thinkers of the East (Orient) to the West (Garp), and that he instrumentalized the biographical method in order to defend the idea of wahdat al-wujud and to oppose Kemalist historiography. Finally, in the appendix of our study, we aimed to contribute to the related literature by including the Turkish translation of the aforementioned article of the author.

Keywords: Sufism, Contemporary Islamic Thought, Philosophy, Mehmet Ali Ayni, Biography, Jalâl al-Dîn Dawwânî.

Article Information

Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	16.09.2024
Date of Acceptance	24.10.2024
Date of Publication	31.12.2024
Ethical Statement	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Bu çalışma, Çağdaş Türk-İslâm düşüncesinde felsefe, tasavvuf, tarih ve edebiyat gibi temel alanlarda son derece önemli katkılarda bulunmasına rağmen ilmî şahsiyeti ve eserleri göz ardı edilen Mehmet Ali Aynî'nin Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1502) hakkında kaleme aldığı "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" (1931)¹ başlıklı makalenin tarihsel arka planını ve müellifinin temel yaklaşımını incelemektedir.² Devvânî, akaid, fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, siyaset, ahlâk, tasavvuf ve edebiyat gibi dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında büyük-küçük pek çok eser veren bir Eş'arî kelâmcısı ve *Ahlâk-ı Celâlî* adıyla meşhur olan Farsça eseriyle de bir ahlâk filozofu olarak kabul edilir.³ Aynî'nin 1930'lu yıllarda Devvânî hakkında, üstelik Fransızca bir metin kaleme almasının temel sebebi kendi ifadesiyle "Batı'nın henüz adını bilmediği bir filozofun düşüncesinin ilginç bir yönünü ortaya koymak ve bugüne kadar ihmal edilmiş bir felsefe tarihinin alanına bazı araştırmacıların dikkatini ve merakını çekebilmek"⁴ bir başka ifadeyle Şark'ı Garb'a tanıtmaktır.

Aynî hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalara baktığımızda dört yüksek lisans⁵, bir doktora tezi yapıldığı görülmektedir.⁶ Bu çalışmalarda Aynî'nin, hayatı, eserleri, felsefe ve tasavvuf görüşü, eğitim, ahlâk ve siyaset felsefesi üzerine odaklanılmış ve müellifin eserleri hakkında genellikle açıklamalı bibliyografya türünde kronolojik bir listesi verilmiştir. Müellifin Devvânî ile ilgili 1930 yılından Belçika'da Louvain Üniversitesi tarafından yayınlanan bir eseri⁷ ile 1931 yılında "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" başlıklı makalesine atıfta bulunulmuş ve fakat her iki çalışmayla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Öte yandan Aynî hakkında kaleme alınan makalelere baktığımızda müellifin Fârâbî, Gazzâlî ve Hacı Bayrâm-ı Velî hakkındaki biyografileri üzerine değerlendirilmeler yapılmış olmasına rağmen Devvânî ile ilgili makalesine ve eserine dair herhangi bir inceleme gerçekleştirilmediği tespit edilmiştir.⁸

¹ Mehmet Ali Aynî, "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" *Revue Néo-Scholastique de Philosophie* 33/30, (1931), 236-240. https://www.persee.fr/doc/phlou_0776-555x_1931_33_30_2615.

² Aynî'nin yaşamı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Kemal Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021); *Canlı Tarihler: Mehmet Ali Aynî: Hatıraları 2*, (1945), 1-90; Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Müllkiye Tarihi ve Müllkiyeliler 3* (Ankara: Mars Matbaası, 1969), 294-300; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi 2* (Konya: Selçuk Yayınları, 1966), 486-490; İsmail Arar, "Aynî, Mehmet Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 273-275; Abamüslim Akdemir, *Mehmed Ali Aynî'nin Düşünce Dünyası* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997); İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 613-615.

³ Celâleddin ed-Devvânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Harun Anay, *Celâleddîn Devvânî, Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 26-213; Mehmet Fatih Arslan, "Celâleddîn ed-Devvânî" *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunecatlası.org/celaleddin-ed-devvani-/504>.

⁴ Aynî, "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani", 236.

⁵ Harun Özkan, *Mehmed Ali Aynî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); H. Zahit Karaçam, *Mehmet Ali Aynî'nin Eğitim Felsefesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Hale Yaman, *Bir Türk Düşünürü Olarak Mehmet Ali Aynî'de Ahlâk Meselesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Neziha Toksöz, *Mehmet Ali Aynî'nin (1869-1945) Siyaset Felsefesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁶ Abamüslim Akdemir, *Mehmet Ali Aynî ve Felsefesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).

⁷ Her ne kadar literatürde Aynî'nin Celâleddin ed-Devvânî (Belçika, Louvain Üniversitesi, 1930) adlı bir eserine işaret ediliyorsa da mezkûr kitap ile ilgili daha fazla bilgiye işaret eden bir kaynağa rastlanılmamıştır. Belçika'daki Louvain ve Ghent Üniversitelerinin kütüphaneleriyle mail üzerinden bir yazışma gerçekleşmişse de, kitabın mevcut olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca Worldcat, Fransa Ulusal Kütüphanesi ve arşivlerine de bakılmasına rağmen olumlu bir netice alınmamıştır. Bu konuda mezkûr kütüphaneler ile iletişim konusunda desteğini esirgemeyen arkadaşım Ayşe Rumeysa Araz'a müteşekkirim.

⁸ Aynî'nin biyografik metinleri hakkında makale düzeyinde yapılan çalışmalar ise şöyledir: Necati Demir, "M. Ali Aynî'nin Muallim-i Sanî Farabi İsimli Eseri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 439-459; Sevim Arslan, "Mehmet Ali Aynî'nin "Hacı Bayram Veli" Kitabının Kadim İrfan Geleneği Çizgisinde Değerlendirilmesi" *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu* (2019), 217-228; Yusuf Turan Günaydın, "Cumhuriyet Döneminde Hacı Bayram-ı Velî Üzerine Yapılan Çalışmalar ve M. Ali Aynî'nin Eseri" *Hacı Bayram-ı Velî* (2018), 553-569; Zeynep Büşra Özdemir, "Mehmet Ali Aynî'nin Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî'nin Yeri" *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (2019), 123-136.

Hilmi Ziya Ülken, "Mehmet Ali Aynî'nin Felsefesi" başlıklı yazısında, Aynî'nin eserlerini iki grupta değerlendirir: 1-İslâm Felsefesine dair tetkikler. 2-Batı felsefesini tanıtmak için yazmış olduğu çoğunluğu didaktik olan eserler, makaleler ve tenkitleri. Ülken, müellifin Fârâbî ile başlayan, daha sonra Gazzâlî, İbn Arabî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Bursalı İsmail Hakkı, Celâleddin ed-Devvânî, Abdülkâdir Geylânî ve Aziz Mahmud Hüdâyî gibi daha çok Eş'ârî kelamı ve vahdet-i vücûd geleneği ile irtibatlı mutasavvıflarla devam eden çalışmalarını İslâm Felsefesi çatısı altında değerlendirir. Fakat Ülken'in dikkat çekici bir tespiti vardır. Aynî'nin makale ve kitaplarında İslâmcılık, Garpcılık ve Avrupalılık temâyüllerinin birbiriyle tenâkuza düşmeden bir araya gelmesini enteresan bulur ve bunu müellifin vahdet-i vücûd geleneğine bağlı olmasıyla izah eder.⁹ Aynî'nin bu yönü başlı başına araştırılmaya ve tetkike değer olmakla birlikte, onun Avrupa felsefe ve düşüncesine ilgi duyması, Batı'daki ilmî çalışmaları yakından takip etmesi, oryantalistlerle mektuplaşması ve eserlerini Fransızca olarak yazması, çalışmalarını Türkçe kaleme aldysa başka dillerine tercüme ederek neşretme arzusu takdire şâyân bir çabadır.

Şüphesiz müellifin Devvânî üzerine yapmış olduğu çalışmalar da onun Batıya yönelik bakış açısı ve mezkûr tavrıyla ilgilidir. Bu nedenle müellifin Devvânî hakkındaki makalesini doğru bir çerçeveye oturtabilmek için onun felsefe ve tasavvuf güzergâhında ortaya koyduğu çalışmaların tarihsel arka planına, müellifin Batı entelektüel çevrelerle kurduğu irtibatlarla değinmek ve yazarın "Türk Azizleri" istikametinde ortaya koyduğu çalışmalarının mahiyetini vuzûha kavuşturmak gereklidir. İşte bu amaçla çalışmamızda ilk olarak, Aynî'nin 1900'lerin başlarında zihninde şekillenmeye başlayan uzun soluklu biyografi yazma projesine yer vererek, Devvânî üzerine yapmış olduğu tetkiklerin bu sürecin bir halkası ve neticesi olarak tebellür ettiğini göstermeye çalışacağız. İkinci olarak müellifin çalışmalarını Batı'da sürdürmesinde önemli bir etkisi olduğunu düşündüğümüz milletlerarası felsefe kongrelerine iştirâki ve bu seyahatin onun çalışmalarına yön veren etkilerine yer vereceğiz. Üçüncü bölümde ise Aynî'nin Batı akademik çevrelerle yavaş yavaş teşekkül eden entelektüel ağlarına değinerek, Devvânî hakkındaki çalışmalarını besleyen kaynaklara işaret edeceğiz. Son olarak, Aynî'nin "Türk Azizleri" kapsamında odaklandığı filozof ve sûfileri nasıl resmettiği, onları tarihsel gerçeklikleri bağlamında mı ele aldığı yoksa benimsemiş olduğu vahdet-i vücûd düşüncesi istikâmetinde yorumlayarak yeni melez özneler mi ürettiği sorusuna odaklanacağız.

1. Türk Azizleri Projesinin Bir Parçası Olarak Celâleddin ed-Devvânî

Aynî'nin Devvânî'nin fikriyatı üzerine yazmış olduğu makale, aslında müellifin XX. asrın ilk çeyreğinde tasavvufa ve İslâm düşüncesinin büyük isimlerine yönelik yavaş yavaş filizlenmeye başlayan ilgisinin bir devamı veyahut neticesi olduğu söylenebilir. *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî* 10 adlı eserin yayın tarihinin 1908 olduğunu hesaba katacak olursak, müellifin Devvânî makalesinin fikri arka planının yaklaşık yirmi küsur yıl öncesine uzandığı söylenebilir. Bu süreçte Aynî, *Muallim-i Sâni Fârâbî* (1914)¹¹, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* (1339/1341)¹², *Hacı Bayrâm-ı Velî* (1343)¹³,

⁹ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 445-448.

¹⁰ Mehmet Ali Aynî, *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1908). Eserin Arapçaya tercümesi Âdil Züaytir tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. *el-Gazâlî* (Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1959). Ayrıca eserin Türkçe sadeleştirilmesi için bkz. *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazâlî*, haz. Erol Kılınc (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023).

¹¹ Mehmet Ali Aynî, *Muallim-i Sâni Fârâbî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332). Sadeleştirilmesi için bkz. Necati Demir, "M. Ali Aynî'nin Muallim-i Sani Fârâbî İsimli Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1999), 439-459. Bu eser, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar filozof hakkında yazılmış ilk eser olmasıyla da önem arz etmektedir. Aynî, eserini yazarken Carra de Vaux'un İbn Sînâ hakkındaki kitabını esas almakla birlikte filozofun başka kaynaklarına da müracaat etmek suretiyle çalışmasını kaleme almıştır. Bkz. Nazan Göknil, "Prof. Dr. Mehmet Ali Aynî ve Eserlerinden Birkaçının Tahlili", *İş: Felsefe, Ahlâk ve İçtimaiyat Mecmuası* 32 (İstanbul, 1942), 266.

¹² Mehmet Ali Aynî, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* (İstanbul: Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1341/1339).

Abdülkâdir Geylânî (Paris, 1938)¹⁴, *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı* (1944)¹⁵, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri* (1936) ve *Türk Ahlâkçıları* (1939) başlıklı monografilerini¹⁶ kaleme almıştır. Dolayısıyla müellifin Devvânî makalesi ve biyografisi İslâm düşüncesinin büyük mütefekkirlerini yeni nesle ve Batı'ya tanıtma gayesiyle yürüttüğü "Türk Azizleri" adlı uzun soluklu biyografi yazıcılığının¹⁷, hem bir neticesi hem de bu zincirin bir halkasını teşkil etmektedir.

Burada dikkat çekici olan husus, Aynî'nin Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızcaya hâkim olması nedeniyle biyografilerinde bu dilin imkânlarını çok iyi bir şekilde kullanmasıdır. Onun biyografilerini yazarken özellikle Fransızca'yı üç farklı şekilde kullandığını görmekteyiz. Müellif ya çalışmasının ana kaynakları arasında Fransızca literatürden büyük oranda istifade eder, tıpkı *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî* adlı eserini, Fransız şarkiyatçısı Bernard Carra de Vaux'un *Gazali: Les Grand Philosophes* çalışmasından esinlenerek yazması gibi¹⁸ veya Abdülkâdir Geylânî ve Devvânî üzerine yaptığı biyografik çalışmalarında görüldüğü üzere eserini Fransızca olarak kaleme alır yahut eserini her ne kadar Türkçe yazmış olsa da imkân bulur bulmaz Fransızcaya tercüme eder. Örneğin, *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* başlıklı risâlesi kısa bir süre sonra eski Osmanlı büyükelçilerinden Ahmed Reşid Bey tarafından *La Quintessence de la Philosophie de Ibn-ı Arabî* adıyla Fransızcaya tercüme edilmiştir.¹⁹

Burada bir parantez açarak, müellifin fikrî yolculuğuna yön veren "hardiesse" kelimesine atıfta bulunulabilir. Aynî henüz yirmi yaşlarındadır ve Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'den yeni mezun olmuştur. Bir an evvel hayata karışmak ister, bunun üzerine Maârif Nezâreti'ne müracaat ederek, Nâzır Münif Paşa'dan Maârif Müdürlüğü'ne tayinini talep eder. Münif Paşa, bu genç mezunu önce imtihan etmek ister ve o sırada masasının üzerinde bulunan *Gülistân'*ı açar, okutur ve tercüme ettirir. Daha sonra Thiers'in *Histoire de la Révolution Française* eserinden bir bölümü tercüme etmesi için önüne koyar.²⁰ O sırada Tarih muallimi *Mîzan* muharriri Murad Bey de oradadır ve Aynî'nin okuduğu sayfalarda bilemediği birkaç kelime karşısındaki sıkıntısına şahit olur. Zira Aynî'nin bilemediği kelimelerden biri de "hardiesse" dir. Münif Paşa kelimenin manasını söyleyince Murad Bey, nâzıra hitaben şu cümleyi kurar: "Il n'oublia jamais le mot hardiesse." [Cesaret kelimesini asla unutmayacak.]²¹ Aynî'nin Dârülfünûn'da hocalık yaptığı yıllarda, masasının üzerinde bulduğu VI. Milletlerarası Felsefe Kongresi'nden gelen davet mektubuna, daha önce herhangi bir tecrübesi olmamasına ve Batı'daki menfi Türk imajına rağmen hiçbir endişe ve tereddüt duymadan, tüm maddi imkânsızlıklara karşısında ümitsizliğe düşmeyerek, büyük bir cesaretle kabul etmesi, "hardiesse" kavramının onun yaşam öyküsündeki belirleyici etkisine işaret etmektedir.

¹³ Mehmet Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Veli* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1343). Ayrıca eserin sadeleştirilmiş neşri için bkz. *Hacı Bayram Velî*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015).

¹⁴ Mehmed Ali Aîni, *Les Grandes Figures de L'Orient Un Grand Saint de L'Islam, Abd-Al-Kadir Guilânî* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938). Eser ilk olarak 1993 yılında Arapçaya tercüme edilirken (*Abdülkadir el-Geylani: Şeyhun Kebir min Sulehai'l-İslâm*, çev. Muhammed Hacı, Muhammed Ahdar, Dârülbeyzâ: Dârü's-Sekâfe, 1993/1413); 2016 yılında ise *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî* adı altında Türkçeye tercüme edilmiştir. (çev. Tahir Yücel; katkı F.J. Simore-Munir, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2016).

¹⁵ Mehmet Ali Aynî, *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı* (İstanbul: Marifet Basımevi 1944).

¹⁶ Mehmet Ali Aynî, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri*, haz. Aynur Singin, İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024); a.m.f., *Türk Ahlâkçıları 1* (İstanbul: Marifet Basımevi, 1939). Bu eser daha sonra İsmail Kara tarafından tekrar yayıma hazırlanmıştır. Bkz. *Türk Ahlâkçıları*, haz. İsmail Kara (İstanbul: Kitabevi, 1993).

¹⁷ Mehmet Ali Aynî'nin Türk Azizleri istikametinde ortaya koyduğu çalışmaları, Aralık-2024'te yayınlanması planlanan editöryal bir projede "Süfî'den Aziz'e: Mehmet Ali Aynî'nin Süfî Biyografileri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bir makalede müstakil olarak değerlendirmekteyiz.

¹⁸ Carra de Vaux, *Gazali: Les Grand Philosophes* (Paris: Félix Alcan, 1902).

¹⁹ *La Quintessence de la Philosophie d'Ibn Arabi* (Paris, 1935).

²⁰ Adolphe Thiers, *Histoire de La Révolution Française* (Paris: Chez Lecointe, 1834).

²¹ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 35-36.

2. Milletlerarası Felsefe Kongresi'ne Katılan İlk Türk Murahhas: Mehmet Ali Aynî

Aynî, 1926 yılında tertip edilen VI. Milletlerarası Felsefe Kongresi'ne davet mektubu aldığı anda hissiyatını şu sözlerle ifade eder: "Amerika'ya gitmek 'kamere seyahat' gibi bir şeydi; hatıra bile gelemezdi. Fakat bir gün bu hayal hakikat oluvermişti."²² Böylelikle 1904'te başlayan uluslararası felsefe kongrelerinin Amerika, Harvard'a toplanan VI. kongresine ilk defa iştirak eden Türk murahhası (delege) Aynî olmuştur.²³ Bu kongrenin Oxford'da toplanan VII. Kongresine de Aynî, Devvânî hakkında bir bildiri ile iştirak ederken, Prag'da toplanan VIII. Kongre'ye İstanbul Üniversitesi'nden Hans Reichenbach ve Halil Nimet Öztürk; Paris'te organize edilen IX. Kongre'ye ise Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken katılmışlardır.²⁴ Fakat 1926'daki Felsefe Kongresi'nin tertip heyetinin bildiri konusuyla ilgili dikkat çekici bir talebi olmuştur. Aynî davet mektubuna cevaben İbn Arabî veya İsmail Hakkı üzerine bir bildiri sunabileceğini ifade etmişse de kongre heyeti Türk olduğu için İsmail Hakkı'yı tercih etmesini söylemiştir.²⁵ Çünkü XX. yüzyıl ulusçuluk hareketlerinin dünyayı kasıp kavurduğu yıllardır ve Batı, kozmopolit Osmanlı bakiyesi Türkiye aleyhine bu kozu farklı şekillerde kullanmaktadır. Zira kongrede İsmail Hakkı üzerine bildiri sunmasına rağmen bu sefer Aynî'ye yanında oturan Sorbonne Felsefe profesörlerinden Mösyö Roben müellifin kulağına eğilerek, "Sizden böyle adamlar çıkmış mı?" diyerek Türkleri küçümseyen bir tavır sergilemiştir. Aynî ise bu sözün kendisinde uyandırdığı aksülâmelin neticesinde metnini genişletmek şartıyla yeniden ve Fransızca olarak yazmış ve bunu da 1933 yılında Paris'te bastırılmıştır.²⁶

Tüm bunlara rağmen Amerika seyahatinin Aynî'nin fikriyatı açısından etki ve tesiri birkaç yönden olmuştur. O zamana kadar Avrupa, modern fabrikalara çalışmak için gelen işçiler aracılığıyla Türk'ü tanıırken, uluslararası düzeyde bilimsel platformlarda da görmeye başlaması Batıdaki menfi Türk imajının bertaraf edilmesine önemli bir katkı sunmuştur, demek ki bu minval üzere yapılacak çalışmalara daha çok ağırlık verilmelidir.²⁷ Bu seyahatin onun dünyasında açtığı ikinci pencere, kongredeki Batılı bilim adamlarının maddi ve teknik sahadaki terakkinin mutlaka moral (ahlâk) alanındaki terakki ile dengelenmesi gerektiğine yaptıkları ikaz ve uyarıdır.²⁸ Bu iki noktadaki farkındalık, Aynî'nin hem bundan sonraki çalışmalarının güzergâhını belirlemiş hem de irtibat içerisinde olduğu entelektüel ağları Batıya doğru genişletmesine imkân sağlamıştır.

3. Şarklı Bir Türk Aydın'ın Batı'daki Entelektüel Ağları

İlmî seyahat ve kongreler, bu süreçte edinilen yeni dostluklar, daha sonra onlarla devam eden mektup ve yazışmalar, Fransızca kaleme alınan bildiri, makale ve kitaplar, Aynî'nin Batıyla kurduğu entelektüel ağların araçlarını gösterir. Bu network içerisinde yer alan isimlerin başında Louis Massignon, Reynold A. Nicholson, Bernard Carra de Vaux, H. S. Nyberg ve Carl Vett hemen ilk akla gelenler arasında yer almaktadır. Bu isimler, Aynî'nin doğudaki otoritesini kabul etmiş

²² Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 388.

²³ Mehmet Ali Aynî, "Altıncı Beynelmîlel Felsefe Kongresi", *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/7 (İstanbul, 1928), 89-106.

²⁴ Ken'an Balkan-Ahmet Halil, "Prof. Dr. Mehmet Ali Aynî'nin Hayatı (1868-1943)", *İş: Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası* 32 (İstanbul, 1942), 260; Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 461. Gerek Aynî'nin bu başarısı gerekse ondan sonra uluslararası düzeyde günümüze değin süregelen felsefe kongrelerine iştirak eden Türk aydınlarının kimler olduğu ve bildiri başlıkları, yurt içinde ve dışındaki yansımaları müstakil bir makalenin heyecan verici konusunu oluşturabilir.

²⁵ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 389.

²⁶ Aynî, *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı*, 12.

²⁷ Kongrenin felsefe tarihine ait komisyonunda yer alan Sorbonne'un felsefe profesörlerinden Mösyö Roben, Aynî'nin İsmail Hakkı üzerine hazırladığı etüdünü dinlerken onun kulağına eğilerek "Sizden böyle adamlar çıkmış mı?" diyecektir. Bu sözün tesiriyle Aynî, beş sayfalık konuşma metnini daha da genişletmek suretiyle, Fransızca olarak 1933 yılında Paris'te yayınlamıştır. Bu eserin neşir süreci, içeriği ve önemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Aynur Singin, *Bugünü Geçmişe Yansıtma: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı* (İstanbul: İLEM Yayınları, 2023), 253-257.

²⁸ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 391.

görünmektedirler. Örneğin, Massignon, 1934 yılında Gulam Hüseyinî adında Hintli bir âlimin, kendisine İbn Arabî hakkında danışması üzerine onu İstanbul'a, Aynî'ye yönlendirmesi bunun bir göstergesidir.²⁹

Benzer şekilde müellifin *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* başlıklı risâlesi eski Osmanlı büyükelçilerinden Ahmed Reşid Bey tarafından *La Quintessence de la Philosophie de Ibn-ı Arabî* adıyla Fransızcaya tercüme edilmesiyle hem Fransa'da, İtalya'da Almanya'da geniş bir ilgiye mazhar olması hem de hakkında bir hayli tenkitler yazılmasıdır. Bu tercüme, her ikisi de Şark felsefesi otoritelerinden sayılan Massignon ile Nicholson tarafından tavsiye edilerek, müellif ilmi otoriteler tarafından rüştünü ispat etmiştir.³⁰ Öte yandan H. S. Nyberg gibi eseri sert bir şekilde eleştirenler, Aynî'yi meseleye sathî ve apolojik yaklaşmakla tenkit edenler de olmuştur. Buna mukabil, Aynî, yazdıklarından tereddüt duymak yerine kendisine yöneltilen bu tenkitleri garazkarâne bularak, İbn Arabî üzerine yaptığı çalışmayı genişleterek yazacağı yeni kitapta teferruatlı bir şekilde cevap vereceğini bildirmiştir.³¹

Aynî'nin entelektüel ağı içerisinde yer alan bir diğer isim Danimarkalı Carl Vett (ö.1956)'tir. Yaşamını açıklanamayan psişik olayları ve büyük dinlerin gizemci geleneklerini incelemeye adanmış, ezotizme tutkun, bu uğurda Türkiye ve Hindistan gibi birçok ülkeye seyahatler yapmış olan Vett, 1922'de Uluslararası Psişik Araştırma Kurultayları Örgütü'nü kurmuş, 1952'ye kadar genel sekreterliğini yürütmüştür.³² Müslüman Doğu'ya düşkünlüğüyle tanınan Vett, İstanbul'daki sûfi çevreleri keşfedip, doğu ve batıdaki "psişik araştırmalar" arasında bir köprü kurmak amacıyla Paris'teki örgütün İstanbul temsilciği için Aynî'nin de içinde olduğu bazı aydınlara teklif götürür.³³ Bununla birlikte Vett'in bu teklifine Yüksek Mühendis Mektebi muallimlerinden Mustafa Salim hariç hiç kimse sıcak bakmamıştır.³⁴ Ayrıca 1923 yılında Varşova'da, metapsişik hâdiseleri termometre, terâzi ve muhbir gibi fizik âletleriyle ölçmek isteyen yabancı bilim adamlarının bir araya geldiği kongrenin genel sekreterliğini yapan Vett, bu müzakerelerin zabıtnâmelerini İstanbul'a geldiğinde Aynî'ye vermiş, o da *Tercüme* ve *Vakit* gazetelerinde bunları neşretmiştir.³⁵

Öte yandan Vett'in 1925 yılında İstanbul'daki Kelâmî Dergâhı'nda geçirdiği iki hafta boyunca aldığı notları 1931'de Strasburg'da *Seltsame Erlebnisse in Einem Derwischkloster* (Bir Derviş Manastırında Tuhaf Deneyimler) adı altında yayınlamışsa da ölümünden üç yıl önce kitabın İngilizce çevirisi olan *Dervish Diary*'nin kontrollerini yaparak yayınlanmasına olanak sağlamıştır.³⁶ Türkçeye çevrilmesi bir yarım yüzyıl sonra gerçekleşmiş olan bu kitap³⁷ şu üç nedenden dolayı düşünce tarihimiz açısından önem arz etmektedir: (i) Türk tasavvufu öğretileri ve uygulamaları. (ii) Osmanlı tarikatlarının son günleri hakkında içerdiği bilgiler bakımından. (iii) Muhammed Es'ad Erbilî gibi Türk tasavvufunda önemli bir şeyh üstüne gerçeğe bağlı bir tanıklık oluşturması

²⁹ Aynî'nin Abdülkâdir Geylânî çalışması hakkında da mühim bilgiler içeren bu mektubun detayları için bkz. Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 301-303.

³⁰ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 297.

³¹ H. S. Nyberg'in yönettiği eleştiriler ve Aynî'nin vermiş olduğu izahat hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 299-301.

³² Thierry Zarcone, "Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul'da", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014), 163-173.

³³ Thierry Zarcone, C. Vett'in reenkarnasyona olan inancı ve Müslümanların Hristiyanları İslâmlaştırma misyonu nedeniyle hiçbir zaman gerçek manada Müslüman olmadığını, onun esas amacının "gerileyen Hristiyan kültürünü yeniden canlandırmak" ve Doğu ile Batı sülûk-inisiyasyon örgütleri arasında bağ kurmak olduğunu söyler. Bkz. a.mlf., "Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul'da", 163.

³⁴ Mustafa Salim'in *parapsikofizik, metafizik* bilimlere ayrıca Varşova Kurultayına değindiği yazısı için bkz. "Şuara-i Yemani Yıldızı Hakkında", *Mahfil* 4/45 (İstanbul: Tahirülmevlevi, 1342 [1924]), 157-158.

³⁵ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 309-310.

³⁶ Carl Vett, *Dervish Diary*, translated by Elbridge W. Hathaway (Los Angeles: Knud K. Mogensen, 1953).

³⁷ Carl Vett, *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu (Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1993).

nedeniyle. Ayrıca bu kitap, Batı ezoterizminin bir temsilcisiyle Müslüman sûflerin bir araya gelip, etkileşimde bulunmasını anlatan ilk eserlerden biri olduğu da göz ardı edilmemelidir.³⁸

Aynî'nin Avrupa'da irtibat ve iletişim kurduğu bir diğer isim, İnâyet Han'ın mensuplarından Markiz Farniola Tavfani adlı bir kadındır.³⁹ Osmanlı İmparatorluğunun sâbık Berlin Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa'nın delâletiyle gerçekleşen bu tanışma, Aynî'nin düşünce dünyasında özellikle yurt dışındaki mistik ve tasavvufi hareketlere nasıl yön verilmesi gerektiği konusunda yeni bir ilgi alanı açmıştır. İnâyet Han tarafından kendisine "Zibü'n-nisâ" adı verilen bu kadın, İstanbul'a döndükten sonra Aynî'ye İnâyet Han'ın ahlâkî ve tasavvufî talimatını izah eden bir kitap göndermiştir. Bu kitabı yakından inceleyerek, birtakım tetkikler yaparak üzerine notlar alan Aynî, "Avrupa'daki tasavvufî fikir cereyanlarına daha sağlam bir istikamet vermek..." üzerinde düşünmeye ve bu konuyla yakından ilgilenmeye başlamış, "Zibü'n-nisâ"nın bu görevi yerine getirip-getiremeyeceği hususunda görüşlerini almak üzere kendisine uzun ve tafsilatlı bir mektup göndermiştir.⁴⁰

Aynî'nin iletişim ağlarından biri de mektuplardır. Mektupla görüştüğü Batılı ilim adamlarından biri de Fransız şarkiyatçısı Émile Dermenghem'dir. Hz. Muhammed'in (sav) hayatını yazan Avrupalı muharrirlerin en iyi niyetlilerinden biri olarak kabul edilen Dermenghem⁴¹, uzun müddet Kuzey Afrika'da bulunmuş, bir süre de Cezayir Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yapmıştır.⁴² Dermenghem'in *La Vie de Mahomet* (Paris 1929) adıyla yazmış olduğu kitap, Reşat Nuri tarafından 1930 yılında *Muhammed'in Hayatı* ismiyle Maarif Vekâleti tarafından basılmıştır.⁴³ Aynî ile yazışmasında Dermenghem, bir taraftan ilimle uğraşırken öte yandan çektiği maddi sıkıntılardan şikâyet etmektedir. Bunun üzerine Aynî, kendisini teselli mahiyetinde bir mektup yazar.⁴⁴ Aynî'ye yapmış olduğu çalışmalar dolayısıyla tebrik ve taltif içerikli mektuplar da gelmektedir. Örneğin müellifin *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî* adlı eserini kendisinden ilhamla yazmış olduğu Carra de Vaux, bu eserden duyduğu memnuniyeti mektubunda şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Vali Beyefendi,

Kitabınızı ve onunla birlikte olan mektubu aldım. Bundan pek ziyade mütehassis oldum. Eserimin bir Şark âlimi tarafından bu sûretle takdir ve tefsir olunmasını görmek şerefi kadar hiçbir şey beni müteessir edemezdi. Ümit ederim ki diğer eserlerinizi tarafıma tebliğ ve oralarda ilim ve felsefece

³⁸ Zarccone, "Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul'da", 163.

³⁹ 1882'de Hindistan'da doğmuş olan İnâyet Han, Hint kültüründe "guru" olarak tanınmakta, bazı kaynaklarda ise "Sufi İnâyet Han" veya "Hazret İnâyet Han" olarak da anılmaktadır. 1910-1926 yılları arasında Batı'da yaşamına devam eden İnâyet Han, "Evrensel Sufizm Öğretisi"ni insanlığa yayma eğiliminde bulunmuştur. Ayrıca *İç Yaşam, Mistik Yürek, Müziğin Sesin ve Sözü'nün Gizemliliği, Ruh Nereden Geldi Nereye Gidiyor* gibi bazı eserleri bugün çoğunlukla Okyanus yayıncılık tarafından Türkçeye çevrilmiş durumdadır. Bkz. Şule Gece - Cangül Müntüklü, "Bir Sufi'nin Müziğinde Gizemcilik: "Hazreti İnâyet Han", *Kalemname* 8/16 (2023), 425-426.

⁴⁰ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 392-393.

⁴¹ Dermenghem, her ne kadar Batılı ilim adamları arasında insaf sahibi şarkiyatçılardan biri sayılsa da İslâmiyet ve Hristiyanlığı ele aldığı bölümlerde iki din arasında gördüğü benzerliklerden hareketle İslâm'ın Hristiyanlıktan alınmış olduğunu iddia etmiştir. Hz. Peygamber'in, çevresinde bulunan Hristiyanlarla görüştüğünü, onların fikir ve bilgilerinden faydalandığını ileri süren yazar, İslâmiyet'teki Allah kavramı ve akidesinin muhtemelen Suriye yahut Mekke Hristiyanlarından alındığını söylemekte, her fırsatta Hristiyanlığın İslâm'dan üstün olduğunu ve çeşitli yönlerden onu etkilediğini ispatlamaya çalışmaktadır. Bkz. Mustafa Öz, "Dermenghem, Émile" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/180.

⁴² Öz, "Dermenghem, Émile", 180.

⁴³ Émile Dermenghem, *Muhammed'in Hayatı*, çev. Reşat Nuri (Ankara: Maarif Vekâleti, 1930). Aksüt, eserin basım yeri ve tarihi hakkında İstanbul, 1935 kaydını düşmektedir. (Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 28-29) Ayrıca eser, Âdil Zuaytir tarafından *Hayâtü Muhammed* adıyla Arapçaya (Kahire 1945, 1949) çevrilmiştir.

⁴⁴ "Sizin gibi büyük fikir amelesini o kadar nâhak yere muzdarib kılan bu tahammül olunmaz buhrânın mucip olduğu sıkıntıları büyük bir teessürle haber aldım. Heyet-i içtimaiyenin o fikir hâdimlerini daha iyi bir sûrette himaye etmesi ve daha ziyâde terfih eylemesi lâzımdı. Lâkin dedikleri gibi: Her türlü kederden masun kalmak için mümkün olduğu nispette kadere rıza gösterelim." Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 28-29.

dikkate şayan olan eserler hakkındaki muktatafâtınızı da ihbâr eylersiniz. Mütemâyiz hissiyatımı lütfen kabul buyurunuz.”⁴⁵

Anlaşılan o ki, Aynî'nin Batı ilim çevreleri ile kurmuş olduğu entelektüel network, ona sadece Doğu'da değil aynı zamanda Batı'da hatırı sayılır bir ilim adamı payesini kazandırmış, bir sonraki çalışmalarına ise istikamet vermiştir. Denilebilir ki Devvânî, müellifin Doğu ve Batı arasında kendine açmış olduğu fikri mecranın bir meyvesi olarak ortaya çıkmış, sadece akademik bir merakın ötesinde, ülkesini Avrupa'ya tanıtmaya ve ispatlama amacına matuf olarak milli bir vazife sâikiyle kaleme alınmıştır. Tüm bunlar müellifin hanesine olumlu özellikler olarak işaretlenebilir de bu, onun biyografilerinde resmettiği öznelerin tahlil edilip sorgulanmayacağı anlamına da gelmemelidir. Burada yöneltmemiz gereken en temel soru Aynî'nin Devvânî başta olmak üzere diğer İslâm mütefekkirlerini tarihsel bağlamları içerisinde mi yoksa vahdet-i vücûd geleneğinin potasında eriterek yeni formlar içerisinde mi inşâ ettiği'dir.

4. Felsefeden Tasavvufa: Biyografik Yöntem ve Melez Portreler

Aynî, tarih, felsefe, tasavvuf ve ahlâk alanındaki makale ve eserleri ile her ne kadar çok yönlü bir aktör olsa da benimsemiş olduğu fikrî yaklaşım esas itibariyle Eş'arî kelamına, tasavvuf ve vahdet-i vücûd geleneğine yakındır. Bununla birlikte bir yönüyle muhafazakâr milliyetçi ama diğer taraftan Batı düşüncesini ciddiye alan, bire bir taklit yerine onu süzgeçten geçiren ve ondan yer yer beslenen bir tarafı da vardır. Onun zihin dünyasını şekillendiren bu unsurlar, doğal olarak eserlerine özellikle de biyografik metinlerine yansımıştır. Bir başka ifadeyle, Aynî, biyografik öznelerini muhatabına resmederken bu filtrelerden geçirerek süzer, fazla gördüğü unsurları öğütür, gerekli gördüğü yapıları ekleyerek melez portreler inşâ eder. Örneğin *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* adlı risâlesinde Batı bilim adamlarına yakınlaştırılmış bir İbn Arabî portresiyle karşılaşırız; İsmail Hakkı biyografisinde bir sūfiden ziyade çok yönlü bir Türk mütefekkirini ile karşılaşırız. Yine *Hacı Bayrâm-ı Velî* adlı eserde okuyucu, kendisini modern bir ahlâk filozofu ile konuşuyormuş gibi hissedebilir. Bu yansıtma ameliyesi, müellifin mercek altına aldığı biyografik özneleri gerçek kişiliklerinden soyutlayarak farklı bir çerçeveye konumlandırmak sūretiyle yeni melez kişilikler ürettiği anlamına da gelmez. Özellikle müellifin Aziz Mahmud Hüdâyî hakkında yazmış olduğu eser, zamanın ruhuna bigâne kalınarak ve sadece öznenin tarihsel yaşam öyküsüne odaklanılarak yazılmıştır. Öte yandan müellifin gerek *Tasavvuf Tarihi* adlı eserinde⁴⁶ takip ettiği yöntem gerekse “İbn Sinâ'da Tasavvuf” başlıklı makalesi⁴⁷, onun felsefeyi tasavvufla bütünleştirdiğini, her iki geleneğin aynı kaynaktan beslendiği ve nihâyetinde de aynı mecraya doğru aktığı yönünde bir fikre sahip olduğu izlenimini vermektedir. Şayet bu varsayımın bir haklılık payı varsa, o halde Aynî'nin biyografik yöntem ve öznelerine ihtiyatla yaklaşmamız da gerekebilir.

Aynî, “İbn Sinâ'da Tasavvuf” başlıklı makalesinde filozofun felsefe sistemini ifade etmek için nefis-i nâtikanın faal akıl ile ittisali anlamına gelecek şekilde “aklî tasavvuf” kavramını kullanır. Öte yandan makale, içerik, dil ve üslup bakımından tasavvufî bir renge sahiptir. Müellifin, İbn Sinâ'nın ittisal nazariyesini, Hallâc-ı Mansûr'un *ene'l-hakk* ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu meyandaki sözleri ile kıyaslaması iki farklı geleneği aynı havuza akıttığı intibahı vermekte ve kavramsal bir

⁴⁵ Aksüt, *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*, 415.

⁴⁶ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Vatan Matbaası, 1341).

⁴⁷ Mehmet Ali Aynî, “İbn Sinâ'da Tasavvuf”, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII, Seri-No. 1, 1937), 1-20. Müellifin felsefe ve tasavvufu köken itibariyle nebevî bilgiye bağladığı satırlar için bkz. a.mlf., *Hacı Bayrâm-ı Velî*, 29-30.

zihin kargaşasına yol açmaktadır. Müellifin Fârâbî ile İbn Sînâ'nın tasavvufa katkılarını kıyasladığı satırlar ise oldukça dikkat çekicidir. Aynî'ye göre İbn Sînâ, tasavvufu Fârâbî gibi enfûsî bir hâl görmeyip nazariye olarak değerlendirmiş, yani metafiziğinin bir tamamlayıcı unsuru haline getirmiş ve böylelikle İbn Sînâ'nın metafiziği, tasavvuf ile kemâle ermiştir.⁴⁸

Bir başka örnek, Aynî'nin Darülfünûn'da Tasavvuf müderrisi iken ders notlarını bir kitap içerisinde toplayarak yayınlamış olduğu *Tasavvuf Tarihi* (1925) başlıklı çalışmasıdır.⁴⁹ Müellifin bu çalışmasında tasavvuf tarihi bakımından en özgün olan tarafı, eserin birinci bölümünü geniş oranda Hindistan, Mısır, Yunan ve Musevilik'te tasavvuf, İskenderiye hikmeti (Yeni Eflatunculuk) ve İsevilik'te tasavvuf başlıklarına yer vererek tasavvufu evrensel anlamda mistisizmin bir parçası olarak ele almasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Bu yaklaşım her ne kadar dönemin bilim anlayışıyla irtibatlı bir özellik olsa da esas dikkat çekici olan husus, Aynî'nin İslâm öncesi düşünce tarihini, husûsen de antik Yunan filozoflarını adeta İslâmleştirerek ve mistik karakterde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle eser, dönemin Kemalist tarih yazımına muhalif bir yerde konumlanmaktadır. Zira Kemalist ideolojinin resmi tarih görüşü, seküler ve laik karakterli bir perspektife sahiptir. Halbuki Aynî, sadece İslâm tarihini değil genel olarak Dünya tarihini felsefi nazariyeler bakımından, mevcut fikir ve yaklaşımları İslâmî ve mistik bir süzgeçten geçirerek sağaltmaktadır. Çünkü müellife göre bilginin/hakikatin kaynağı nihai kerte de nebevi hikmettir, Peygamberler hakikat pınarının muslukları, feyiz kaynaklarıdır.⁵¹ Tam da bu noktada Peyami Safa'nın Aynî'nin 75. Yılına özel düzenlenen jübilede sarf ettiği şu sözler, yapmış olduğu tespitler ve yönelttiği sorular yeniden hatırlanmaya değer mahiyettedir:

"Yetmiş beş yaşına kadar Şark'ın ve Garb'ın tasavvuf, rûhîyat, felsefe eserleri ve tarih vesikaları üstünde hiçbir yorgunluk ve bezginlik duymadan ancak dünyanın sayılı ilim adamlarına has bir hakikat aşkı ile didinmeye ve düşünmeye devam eden Mehmed Ali Aynî, bütün tefekkür hayatında İslâm düşüncesinin Aristo-Fârâbî-İbn Sînâ cephesine karşı çıkan ve Përipatetisme-Meşşâiye sistemini yıkmaya çalışan İslâm-Türk tasavvufuna sâdik kalmıştır. Fârâbî'nin Türklüğünü ilk iddia ve ispat eden âlimimiz kendisi olduğu halde peripatetizme karşı cephe alan Gazzâlî tarafına katılması, Fatih devrinden Tanzimat'a kadar resmî bir itibar da kazanarak devam eden tasavvuf ananesinin Türk düşüncesine hâkim olmasındandır. Mehmed Ali Aynî'nin *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* adlı eserini Mustafa Kemal'e ithaf etmesinde de târihî bir mânâ aranabilir: Yavuz Selim devrinde Muhyiddin-i Arabî'yi tenkit etmenin fetvâ ile yasak edildiği mâlûmdur. Bu, Türk tefekkür tarihinde bizi Garp tekâmülünden beş asır geri bırakan felâketli rücûmumuzun ikinci safhasını teşkil eder. Birinci safha, Fatih devrinde bizzat hükümdarın medresede Hocasâde'ye yeni bir *Tehâfüt* yazdırarak onu akılcı ve tabiatçı felsefeye karşı mücadeleye memur etmesiyle başlar. Fatih'in İstanbul'u alması dünya tarihinde yeni bir çağın açılmasına rastladığı ve belki de âmil olduğu halde Türk düşüncesinin İbn Sînâ ananesinden resmen ayrılması dünya tefekkür tarihinde asırlarca geri kalmamıza sebep olmuştur. Mehmed Ali Aynî üstadımız, acaba Şeyh-i Ekber'i müdafaa eden eserini Mustafa Kemal'e

⁴⁸ Aynî, "İbn Sînâ'da Tasavvuf", 12. İslâm felsefesini meşşâilikten işrâkîliğe doğru evrilen bir süreç içerisinde yorumlayan aynı dönemdeki bir diğer düşünür Hilmi Ziya Ülken'dir. Ülken'in Fârâbî ve İbn Sînâ gibi meşşâî filozofların felsefi sistemlerini mistik bir zâviyeden değerlendiren yaklaşımı için bkz. Singin, *Bugünü Geçmişe Yanıtmak: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı*, 190-195.

⁴⁹ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, haz. Hüseyin Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları 2017), 13.

⁵⁰ Hacı Bayram Başer, "Darülfünun İlahiyat'ta Tasavvuf Eğitimi ve Mehmet Ali Aynî", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (2010), 283-286.

⁵¹ Aynî'nin Cumhuriyet ideolojisine ve Kemalist tarih yazımına yönelik muhalif tavrı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Singin, *Bugünü Geçmişe Yanıtmak: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı*, 235-264.

ithaf ederek Fatih'in ve Yavuz'un himâye ettikleri Arap mutasavvıfını Atatürk'ün de benimsemesini istiyordu?"⁵²

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ayni, erken Cumhuriyet döneminde özellikle de tek parti iktidarının otoriter ve baskıcı atmosferinde devreye soktuğu sert laiklik uygulamalarının gölgesinde İslâm düşüncesinin önemli isimlerini, husûsen sûfî ve mutasavvıfların biyografilerini "Türk Azizleri" çatısı altında yeniden ele alarak tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki sessizleştirme siyasetini biyografik yöntem aracılığıyla aşmaya çalışmıştır. Bu kapsamda 1900'lü yılların başlarından ömrünün sonuna değin, çok sayıda filozof, mutasavvıf, ahlâkçı ve siyasetçi üzerine muhtelif monografiler kaleme almıştır. İşte müellifin Devvânî hakkındaki "Note sur l'idéalisme de Djelâleddin Davani" (Celâleddin Devvânî'nin Fikriyatı Üzerine Bir İnceleme") başlıklı makalesi, müellifin Türk-İslâm mütefekkirlerini hem genç kuşaklara hem de Batı'ya tanıtmak için kaleme almış olduğu uzun soluklu biyografi projesinin hem neticesi hem de bu zincirin önemli bir halkasını teşkil etmektedir. Bu nedenle makalenin tarihsel arka planı ve müellifinin temel yaklaşımı açığa kavuşturulmadan Ayni'nin Devvânî hakkındaki çalışmalarını yorumlamak en azından eksik tespitlerde bulunmamıza neden olabilir. Müellifin gerek tasavvuf ve vahdet-i vücûd geleneğine bağlılığı gerekse dönemin Kemalist tarih yazımına muhalif tarafı, onun çalışmalarını belli bir dikkat ve süzgeçten geçirmemizi zorunlu kılmaktadır. Bunun için makalenin odak noktasını oluşturan mezkûr makalenin müellifin çalışmaları içerisindeki yerinin daha doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için onun Devvânî hakkında daha önce kaleme almış olduğu Fransızca biyografinin bir an evvel gün yüzüne çıkarılarak, Türkçeye kazandırılması büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu yönüyle çalışmamızın Çağdaş Türk düşüncesinde sûfî biyografi yazıcılığıyla ilgilenenlere özellikle de Ayni'nin zihin dünyasını merak eden araştırmacılara küçük bir katkı sunmasını temenni ederiz.

Ek: Celâleddin Devvânî'nin Fikriyatı Üzerine Bir İnceleme⁵³

XV. yüzyılda (1421-1504) yaşayan Celâleddin Devvânî Türkiye'de, özellikle de İstanbul Medreselerinde, felsefeyle ilgilenenler arasında büyük bir otoriteye sahipti. İran'da Buşehr ile Şiraz arasında önemli bir nokta olan Kâzerûn yakınlarındaki Davan köyünde dünyaya geldi, hayatının büyük bir bölümünü eğitime adadı. Bununla birlikte Hândmîr'in *Ḥabîbü's-siyer* adlı eserinde anlattığına göre Azerbaycan, Irak ve İran genel valisi Mirza Yakup Beyinderi onu Tebriz'e çağırarak başkadı olarak atadı. Bir süre üst düzey idari görevlerde bulundu, ancak istifa etmesi ve her şeye tercih ettiği müderrislik hayatına dönmesi çok uzun sürmedi.

Devvânî, çeşitli felsefî ve edebî eserler bıraktı. Bunlar arasında, ahlâk üzerine incelemesi olan *Levâmi 'u'l-işrâk fi mekârimi'l-ahlâk*⁵⁴; bir metafizik eseri olan *ez-Zevrâ' ve'l-Ḥavrâ'*⁵⁵ yanı sıra *Risâle-i Şayha ve Şadâ*⁵⁶; amacı Tanrının varlığını kanıtlamak olan, yüzyıllar boyunca İstanbul'daki medreselerde ders okutmak için kullanılan ve çok sayıda şarih tarafından şerh edilen bir başka

⁵² Peyami Safa, "Prof. Mehmed Ali Ayni'nin Hayatı ve Eserleri", *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Ayni*, 468-469.

⁵³ Mehmet Ali Ayni, "Note sur l'idéalisme de Djelâleddin Davani" *Revue Néo-Scolastique de Philosophie* 33/30, (1931), 236-240. https://www.persee.fr/doc/phlou_0776-555x_1931_33_30_2615. Bu makale, Fransızcadan Türkçeye Gazi Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı mezunu, aynı zamanda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı'nda 2019-2023 yılları arasında yüksek lisansını tamamlayan Ayşe Rumeysa Araz tarafından aktarılmıştır.

⁵⁴ İstanbul Ayasofya (*Sainte-Sophie*) Kütüphanesi'ndeki 2034 numaralı el yazması, Farsça yazılmıştır.

⁵⁵ Arapça yazılmıştır. Birçok el yazması, bunlar arasında: Carullah Kütüphanesi'nde bulunan, 1701 numaralı Hüseyin Lârî'ye ait el yazması; Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan, 677 numaralı İbrahim Kurdi'ye ait el yazması; Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan, 1472 numaralı Mahmud Kurdi'ye ait el yazması.

⁵⁶ Farsça yazılmıştır. Süleymaniye'deki Yeni Cami Kütüphanesi'nde bulunan 1181 numaralı el yazması.

metafizik eseri olan *Risâle fî işbâti'l-vâcib*⁵⁷; madde üzerine incelemesi olan *Heyûlâ*⁵⁸; özgür irade üzerine incelemesi olan *Ef'âli ibad*⁵⁹; öte yandan Ömer Hayyam'ın eserleriyle rekabet edemese de eski ustalar ve cazibeli şiirler hakkında yapılan değerlendirmeler de bu eserler arasında yer alır.

Devvânî, Aristoteles felsefesini ve aynı zamanda İskenderiye felsefesini biliyordu. Dolayısıyla Devvânî'nin "mistik filozoflar" soyuna bağlanması gerektiği anlaşılır.

Ez-Zevrâ' ve'l-Havrâ' adlı eserinde sebepler ve sonuçlar, öz ve varlık, zaman ve görüngülerin (tecelli ve tezahürlerin) ardışıklığı gibi pek çok genel metafizik konularını ele almıştır. Bu çalışmanın ana fikrini ortaya çıkarmaya çalışmak istiyoruz.

Bir sonuç, yani yaratılmış bir şey, sadece hayali bir varlığa sahiptir. Elbette, bu sonucu sebebiyle olan ilişkileri bağlamında değerlendirirsek, bir şekilde var olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, sonucunu kendi içinde ve sebebinden (müsebbibinden) bağımsız olarak ele alırsak, ona gerçek bir varlık atfetmek saçma olur.

"Tüm fiziksel varlıklar mutlaka ve kaçınılmaz bir şekilde sonsuz bir kökenden gelmek zorunda olduğu için, bir sonucun yok olması aslında sadece onun farklı bir biçime dönüşmesi, yeni bir görünüm altında ortaya çıkması, ilişkilerinin ve varoluş biçimlerinin bir görüngüden diğerine aktarılması anlamına gelir".

Bize göre, görüngülerin (fenomenlerin) varlığı onların mevcudiyetiyle, yok oluşları ise ortadan kaybolmalarıyla belirlenir. Bu durumun nasıl gerçekleştiğini açıklayalım.

"Ben" kelimesi ile ifade ettiğimiz şey, geçmişle gelecek arasında sınırlı ve geçicidir, tıpkı zamanın içindeki an ve toplam hareketin içindeki mevcut hareket gibi. 265

Sonuç olarak, "ferdiyetimiz" de tıpkı zaman ve hareket gibi diğer olaylar ve olgular gibi, varsayımın kendisine atfettiği süre içerisinde birbirini takip eden aşamalardan geçer.

Bu koşullar altında "şimdiki zaman" dediğimiz şey, ferdiyetimizin şu anki aşamasıyla, "ben" kelimesini uyguladığımız aşamayla ilgilidir. Diğer taraftan, "gelecek" dediğimiz şey ise kişiliğimizin daha sonraki ve beklenen bir aşamasıyla ilgilidir.

Aksine, eğer Tanrı'yı düşünürsek, her şey O'nun ilminde mevcuttur. O'nunla ilgili olarak ne geçmiş ne de gelecek vardır.

Zihin, algularımızda karşımıza çıkan fertlerin ve eşyanın bu çoklu çeşitliliğini nasıl birliğe dönüştürür?

Fert olan (müfret) hakikat (réalité individuelle), hem fiziksel görme ile hem de hayal gücüyle algılanır; bu hakikatler, belirli koşullar altında fiziksel görme duyusunun kapsamına girer (belirli bir durumda bir nesnenin fiziksel olarak mevcut olması, gözün önünde belli bir yakınlıkta bulunması, göz ile bu nesne arasında herhangi bir engelin bulunmaması vb.) ve öte yandan, hayal gücünde (muhayyilede) de aynen gözle görüldüğü biçimde temsil edilir, ancak (muhayyilede) yukarıda belirtilen fiziksel koşullar aranmamaktadır.

Her iki durumda da, algılanmış ya da hayal edilmiş olsun, nesnelere çeşitlidir ve birden fazladır. Örneğin, Peter, Paul ve John gibi belirli bir insan hem gözle hem de hayal gücüyle algılanır.

Sonrasında, aynı hakikat, zihinde, görme duyusunda ve hayal gücüne dayalı biçimlerin çeşitliliğini ortadan kaldıran genel bir fikir olarak belirir; fiziksel olarak gözle görülebilen ve hayal gücü yeteneğiyle algılanabilen fertlerin çeşitliliği, bu genel fikirde birleşir. Ancak, bu genel fikir

⁵⁷ Matbu.

⁵⁸ Yeni Cami Kütüphanesi'nde bulunan 1181 numaralı el yazması.

⁵⁹ İstanbul'daki Selimiye Kütüphanesi'nde bulunan 647 numaralı el yazması.

bile, aynı türden daha az ya da daha çok çeşitli varlıkları kapsayıp kapsamadığına göre değişkenlik gösterir.

Benzer şekilde, zihinde beliren insan, at gibi belirli kavramlar, hayvan türü gibi daha geniş bir hakikatte birleşir. Ancak, bu tür hakikatlerin her biri, içerdiği türlere göre birbirinden farklıdır. En üstün türe kadar bu böyledir.

Sonuç olarak, her üst türün genel kavramında, ona bağlı olan tüm türler ve cinsler bir araya gelir. Bununla birlikte, her bir 'üst tür' belirli bir açıdan aynı düzeydeki diğer 'üst türlerden' ayrılır.

Eğer tüm kavramlardan, tüm hakikatleri kapsayan bir kavramı, örneğin 'şey' veya 'imkân' gibi bir kavramı çıkarabilirsek, bu kavramın içinde en genel türlerin ve cinslerin bir araya geleceğini söyleyebiliriz.

Bu düşüncelerin ardından Devvânî kâinatın başlangıcı ve sonu (mebde ve meâd) hakkındaki değerlendirmelere geçiyor.

Suretler, hakikatler değildir, ancak algılama biçimlerinin çeşitliliğine göre değişen kılıflar, zarflardır. Hakikat, özünde benzersiz olmasına rağmen bazen birden fazla biçimde (duyular önünde), bazen de tek bir biçimde (zihin önünde) kendini gösterir. Böylece uyanık durumda neşe ve üzüntü biçimsel hakikatlerinde görünürken, rüyalarda bunun tersi meydana gelir; neşe gözyaşı şeklinde, üzüntü ise neşe görünümünde kendini gösterir. Bu, rüyaların yorumunun sağladığı diğer hakikatlerle anlaşılacaktır. Kısacası, hakikat, özü itibarıyla kendisini dış ve iç duyulara sunduğu tüm biçimlere karşıdır; görünüşüyle değil, özülle farklılık gösterir, zira kendisi birçok farklı biçimde ortaya çıkma yetisine sahiptir. Bir hakikatte ortaya çıkan suretlerin hepsi, ona göre eşdeğerdir; bu bakımdan hiçbiri öncelikli değildir. Örneğin bilgi, uyanıkken dış duyulardan kaçan bir hakikattir, çünkü o zaman kendisini ancak rastlantısal biçimlerde gösterir, zihin onu evrensel olarak kavrar ve somut olarak hayal eder; ama rüya halinde önemli bir biçimde ortaya çıkar. Uyanık durumdayken içsel duyulara tesadüfi bir biçimde sunulan şey, bilimin hakikatidir; aynı şekilde, rüya halinde aynı duyulara maddesel bir biçimde sunulan şey de tam olarak aynı hakikattir. Bu hakikat, her konuda o konunun gereklerine göre kendini gösterir. Ancak, görünüşlerin etkisi altında olan ve şeylerin mahiyetini kavramaktan aciz olanlar, dış duyularının algısına göre yargılamaya alışkın olanlar, dolayısıyla şeylerin hakikatini sadece zahiri biçimleri ile kavrayabilirler.

Bu biçimler değiştiğinde, hakikatin sürekliliğini gözden kaçırmaları; onun dönüşümlerini göz ardı ederler. Fakat iyi bilgi sahibi olan ve yüksek bir ruh haline sahip olan insan, özel koşullardan etkilenmez; her yerde, biçimi ne olursa olsun, hakikati tanır. Hakikat, suretten farklı bir şeydir; özü, saflığı ve sadeliği itibarıyla, kendini gösterdiği tüm biçimlerden arınmıştır. O miktarı hiçbir şekilde artmayan eşsiz bir şeydir ancak farklı yerlerde farklı şekillerde kendini gösterir. Bu koşullar altında bu biçimlerle kendini gösteren şeyin aynı hakikatten başka bir şey olmadığı konusunda şüphe yoktur. Oysa hakikat, zihinle birlikte, saf soyutlama ve mutlak birlik halinden somutlaşma ve çokluk durumuna düşer. Zihin duyuların alanına girdiğinde, yani dışsal özel biçimleri duyular aracılığı ile kavradığında, hakikat de bu alana girer ve çoğulluğun nihai derecesine ulaşır. Zihin soyutlamaya yükseldiğinde, hakikat de soyut ve tekil hale gelir ve yükselme-alçalma hareketlerinde, insan zihniyle paralel olarak ilerler. Hakikat, nesnel değil öznel bir varoluşa sahiptir ve uyum sağladığı farklı yaklaşımlarda zihne eşlik eder.

O halde bilimin işlevi, birleri çoğaltmak ve çokları birleştirmektir. Eğer zihni ve alçalma ve yükselen hareketlerinde kendisine sunulan biçimleri soyutlarsak, yalnızca her şeyden âri saf bir öz buluruz.

Bu açıklamalardan şu sonuç çıkıyor ki; ruh-akıl (esprit) tüm suretlerin özü (cevheri) ve tüm hakikatlerin kaynağıdır, çünkü hakikatlerin ilkeleri zihinde kök salar ve sonuçları burada filizlenir.

Yukarıda okuduğunuz kısa inceleme, Batı'nın henüz adını bilmediği bir filozofun düşüncesinin ilginç bir yönünü ortaya koyuyor. Bu satırların amacı, bugüne kadar oldukça ihmal edilmiş bir felsefe tarihinin alanına bazı araştırmacıların dikkatini ve merakını çekebilmektir.

İstanbul,

Mehmet Ali Ayni

Introducing the East to the West: A Few Notes on Mehmet Ali Ayni's Article titled "A Study on Jalāl al-Dīn Dawwānī's Ideas"

Citation: Singin, Aynur. "Introducing the East to the West: A Few Notes on Mehmet Ali Ayni's Article titled "A Study on Jalāl al-Dīn Dawwānī's Ideas"", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 254-271. <https://10.34247/artukluakademi.1550725>

Extended Abstract

This article examines the historical background of Mehmet Ali Ayni's article titled "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" (1931) and the basic approach adopted by its author through a retrospective method. In this context, first of all, by referring to the historical background of Ayni's pre-Dawwānī studies, it is shown that although the aforementioned article was prepared to be presented at the 7th International Philosophy Congress held in Oxford in 1930, it was actually a part of the author's project called "Turkish Saints", which began to sprout in the early 1900s and gained momentum in the 1930s. Fārābī, Muhyiddin İbn Arabī, Hacı Bayrām-ı Velī, İsmail Hakki, Abdulkādir Geylanī, Jalāl al-Dīn Dawwānī and Aziz Mahmud Hüdāyī can be mentioned among the works written by the author during the process. Secondly, the factors that led Ayni to write her article in French are examined, and the means of communication and intellectual networks she established with Western scientific circles are included. At this point, it has been determined that the author used French in three different ways in her works, and that she was in interactive communication with scientific circles in the West through book translations, letters, and foreign travels. Among the names that come to mind in this network are Louis Massignon, Reynold A. Nicholson, Bernard Carra de Vaux, H. S. Nyberg and Carl Vett. These names also seem to have accepted the authority of M. Ali Ayni in the east. Apparently, the intellectual network that M. Ali Ayni established with Western scientific circles earned her the title of a respected scholar not only in the East but also in the West, and gave direction to her subsequent works. It can be said that Jalāl al-Dīn Dawwānī emerged as a fruit of the intellectual channel that the author opened for himself between the East and the West, and that it was written with the motive of a national duty, beyond just an academic curiosity, with the aim of introducing and proving his country to Europe. Although all of these can be marked as positive characteristics for the author, this does not mean that the subjects she portrays in her biographies will not be analyzed and questioned. The most fundamental question we need to ask here is whether M. Ali Ayni constructed other Islamic thinkers, especially Jalāl al-Dīn Dawwānī, within their historical context or by melting them in the crucible of the unity of being tradition and constructing them in new forms. In addition to the author's commitment to the tradition of Sufism and the unity of being, her nationalist and modernist orientation naturally influenced the construction of the subjects at the focal point of her biographical texts. Although the declaration of the Republic created an atmosphere of victory after great losses and defeats, the new political regime's imposing modernization program from above, its discourses of rejection of heritage, and its harsh and radical decisions in the field of religion and Islam, especially regarding Sufism and religious orders, with the beginning of the single-party-single-leader period, paved the way for another climate of despotism. Therefore, M. Ali Ayni's biographical texts should be examined by taking into account the political atmosphere of the period. Although M. Ali Ayni's studies on prominent philosophers and Sufi figures of Islamic thought confirm our determination, the content of the author's report on Jalāl al-Dīn Dawwānī can be left out of the scope of this provision since it mostly includes ontological issues. The clarification of the issue regarding Jalāl al-Dīn Dawwānī is possible by revealing the author's biography published by the University of Louvain in Belgium in 1930 and introducing it to the literature. Thus, as a result of our study, the following findings and observations were reached: (i) The article written by M. Ali Ayni on Jalāl al-Dīn Dawwānī is actually a product of the Turkish Saints project that is more than twenty years old. (ii) Ayni wrote these works to introduce important figures of Islamic thought to both the new generation and the West. (iii) These works written by Ayni using the biographical method expanded his intellectual networks in the West. (iv) In addition to the author's strong adherence to the unity of existence tradition, her nationalist and modernist tendencies

have influenced the content and direction of her works. Finally, in the appendix of our study, the Turkish translation of the author's aforementioned article titled "Note sur l'idéalisme de Djelaleddin Davani" (1931) is included and presented for the benefit of researchers in the field.

Kaynakça

- Ainî, Mehmed Ali. *Les Grandes Figures de L'Orient Un Grand Saint de L'Islam, Abd Al-Kâdir Gîlânî*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938.
- Akdemir, Abamüslim. *Mehmed Ali Aynî'nin Düşünce Dünyası*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997.
- Akdemir, Abamüslim. *Mehmet Ali Aynî ve Felsefesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Aksüt, Ali Kemali Aksüt. *Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021.
- Ali Aynî, Mehmed. "Note sur l'idéalisme de Djelâleddin Davani". *Revue Néo-Scholastique de Philosophie*. 33e année, Deuxième série, n°30, (1931), 236-240. https://www.persee.fr/doc/phlou_0776-555x_1931_33_30_2615.
- Anay, Harun. *Celâleddîn Devvânî, Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Arar, İsmail. "Aynî, Mehmet Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/ 273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Arslan, Mehmet Fatih. "Celâleddîn ed-Devvânî". *İslam Düşünce Atlası*. <https://islamdusunecatlası.org/celaleddin-ed-devvani-/504>.
- Arslan, Sevim. "Mehmet Ali Aynî'nin "Hacı Bayram Velî" Kitabının Kadim İrfan Geleneği Çizgisinde Değerlendirilmesi". *Hacı Bayram-ı Velî: IV. Uluslararası Hacı Bayram-ı Sempozyumu* (2019), 217-228.
- Aynî, Mehmet Ali. "Altıncı Beynelmîlel Felsefe Kongresi". *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 2/7 (İstanbul, 1928), 89-106.
- Aynî, Mehmet Ali. "İbn Sina'da Tasavvuf". *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937.
- Aynî, Mehmet Ali. *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı Şiirleri ve Meclisleri*. haz. Aynur Singin, İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hacı Bayram Velî*. haz. H. Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hacı Bayram-ı Velî*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1343.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1908.
- Aynî, Mehmet Ali. *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazâlî*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2023.
- Aynî, Mehmet Ali. *İslâmın Büyük Velisi Abdülkadir Geylânî*. çev. Tahir Yücel. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Aynî, Mehmet Ali. *La Quintessence de la Philosophie d'Ibn Arabi*. çev. Ahmed Reşid. Paris, 1935.
- Aynî, Mehmet Ali. *Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?* İstanbul: Şehzadebaşı, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341/1339.
- Aynî, Mehmet Ali. *Tasavvuf Tarihi*. haz. Hüseyin Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları 2017.
- Aynî, Mehmet Ali. *Türk Ahlakçıları* 1. İstanbul: Marifet Basımevi, 1939.
- Aynî, Mehmet Ali. *Türk Ahlakçıları*. haz. İsmail Kara. İstanbul: Kitabevi, 1993.
- Aynî, Mehmet Ali. *Türk Azizleri I: İsmail Hakkı*. İstanbul: Marifet Basımevi 1944.
- Balkan, Ken'an-Ahmet Halil. "Prof. Dr. Mehmet Ali Aynî'nin Hayatı (1868-1943)". *İş: Felsefe, Ahlâk ve İktimaiyat Mecmuası* 32 (İstanbul, 1942), 254-280.
- Başer, Hacı Bayram. "Darülfünun İlahiyat'ta Tasavvuf Eğitimi ve Mehmet Ali Aynî". *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. (2010), 283-286.
- Canlı Tarihler: *Mehmet Ali Aynî: Hatıraları* 2. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1945.

- Demir Necati. "M. Ali Aynî'nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (1999), 439-459.
- Demir, Necati. "M. Ali Aynî'nin Muallim-i Sani Farabi İsimli Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (1999), 439-459.
- Gece, Şule - Cangül Münüklü. "Bir Sufi'nin Müziğinde Gizemcilik: "Hazreti İnalet Han". *Kalemname* 8/16 (2023), 425-426.
- Günaydın, Yusuf Turan. "Cumhuriyet Döneminde Hacı Bayram-ı Veli Üzerine Yapılan Çalışmalar ve M. Ali Aynî'nin Eseri". *Hacı Bayram-ı Veli* (2018), 553-569.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* 2. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Karaçam, H. Zahit. *Mehmet Ali Aynî'nin Eğitim Felsefesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Mustafa Salim. "Şuara-i Yemani Yıldızı Hakkında". *Mahfil* 4/45 (İstanbul: Tahirülmevlevi, 1342 [1924]), 157-158.
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* 3 (Ankara: Mars Matbaası, 1969).
- Öz, Mustafa. "DERMENGHEM, Émile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/180. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özdemir, Zeynep Büşra. "Mehmet Ali Aynî'nin Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî Adlı Eserindeki Kelâm Tarihi Anlatımı ve Düşünce Dünyasında Gazzâlî'nin Yeri". *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmî İlimler* (2019), 123-136.
- Özkan, Harun. *Mehmed Ali Aynî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Singin, Aynur. *Bugünü Geçmişe Yansıtma: Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslâm Yorumu Arayışı*. İstanbul: İLEM Yayınları, 2023.
- Thiers, Adolphe. *Histoire de La Révolution Française*. Paris: Chez Lecointe, 1834.
- Toksöz, Nezih. *Mehmet Ali Aynî'nin (1869-1945) Siyaset Felsefesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* 2. Konya: Selçuk Yayınları, 1966.
- Vaux, Carra de. *Gazali: Les Grand Philosophes*. Paris: Félix Alcan, 1902.
- Vett, Carl. *Dervish Diary*. translated by Elbridge W. Hathaway. Los Angeles: Knud K. Mogensen, 1953.
- Vett, Carl. *Kelâmî Dergâhından Hatıralar*. çev. Ethem Cebecioğlu. Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1993.
- Yaman, Hale. *Bir Türk Düşünürü Olarak Mehmet Ali Aynî'de Ahlâk Meselesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zarcone, Thierry. "Danimarkalı Carl Vett 20. Yüzyılın Başında İstanbul'da". *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014), 163-173.